

drog först fra Dalby til Lund, da Henrik døde, ifølge Adam af Bremen af druk (117). Side 126 gøres Knud den Hellige til Erik Emunes fader; måske har Knud fortjent sin helgenglorie endnu mindre end almindelig erkendt, men det var dog Erik Ejegod, som avlede Erik Emune, hverken med dronning Bodil eller dog med en frille, som tilfældet var med Harald Kesje og et antal døtre, men – *turpe* – *adulterio*, som Saxo siger: med en anden mands hustru.

Niels Lund

NILS HYBEL & BJØRN POULSEN: *The Danish Resources c. 1000-1550: Growth and Recession*. Leiden 2007, Brill. xxvi + 448 sider. 120 EUR.

Nationalekonomen Eli Heckscher skriver på sista sidan i sitt klassiska verk *Merkantilismen* att alla ekonomiska teorier – utom en – tar sin utgångspunkt i produktion. Undantaget som bekräftar regeln utgörs förstås av den neoklassiska teorin, som i Adam Smiths efterföljd sätter konsumtionen i högsätet. Smith menade att slutmålet för allt mänskligt företagande inte är pengar, utan att på bästa sätt hushålla med begränsade resurser. Medlet att uppnå detta går via att underlätta ett fritt byte av varor och tjänster mot andra varor och tjänster. Modeller som utgår från dylika hypoteser kan vara till nytta i dagens ekonomiska dilemman, men också när vi ska tolka gåtfullt beteende i ett samfund för 1000 år sedan.

Dock, ett alltför ekonomistiskt synsätt begränsar lätt historikerns perspektiv till de ibland rätt små nischer av samhället där fritt byte råder – eller uttryckt i ett ord, *marknader*. Att med ett samlat grepp skriva historien om mänskligt liv i Danmark under det dryga halva millenniet 1000-1550, är en grannlaga uppgift, eftersom den oundvikligen måste spänna över en rad akademiska fält, även icke-ekonomiska. Den kräver med andra ord att många forskares rön sätts samman i en jämn kronologisk ström. Det är därför förståeligt att Nils Hybel och Bjørn Poulsen inför sitt stora syntetiska arbete om dansk medeltid, *The Danish Resources c. 1000-1550*, valde ett produktionsperspektiv.

Att som läsare från och med nu ha tillgång till en dynamisk genomgång av Danmarks medeltida resursutnyttjande, utifrån såväl gammal som ny forskning, är verkligen inte det sämsta. Kronologiskt delar författarna in dansk medeltid i tre delar, varav två åsätts traditionella namn: *högmedeltid* samt *senmedeltid*. Den senare epoken omfattar perio-

den 1350-1550, medan högmedeltiden utgörs av åren 1150-1350. Kvar blir de 150 åren före 1150, kanske ett slags *äldre medeltid*, vilken inte på något sätt blir styvmoderligt behandlad. Tvärtom bemödar sig författarna om att teckna en så tydlig bild som möjligt av tiohundratalet, en inte lätt uppgift med tanke på det bristfälliga och svårtolkade källmaterialet (även med medeltida mått mätt). Men de första 150 åren fungerar som startpunkt på den fortsatta berättelsen om hur ett medeltida rike växte fram och dess växlande – ofta dramatiska – öden in i den äldre moderna reformatoriska epoken.

Under 1000-talet var det fortfarande vikingatid. Det nykristnade danska samhället var inte resultatet av ett paradigmskifte, utan en produkt av influenser och trender med anor ned i 700-talet. Bland annat ifrågasätter författarna den äldre uppfattningen att överbefolkning drev på vikingatågen. Tvärtom, perioden 500-1000 kan mycket väl ha karaktäriserats av minskande befolkning, åtminstone under dess förra hälft (s. 112 f). Under dess andra hälft, och in i äldre medeltid, skönjer man en kvarlevande germansk krigsekonomi. Här dominerade ett antal krigsherrar via en blandning av hot, våld, tribut, gåvor, skatter och handel. Allt bistra realiteter i en osäker värld, där gränserna mellan dessa företeelser nog inte var lika skarpa som de kom att bli under högmedeltiden och senare.

Geografiskt sett avhandlar boken det nuvarande Danmark, de frisisk-tysk-danska områdena i söder samt de skånska landskapen. Det är en rimlig definition av det medeltida Danmark, även om såväl gränser som auktoriteter var långt mer otydliga och överlappande under medeltiden än efter nationalstaternas formering (som kan sägas utgöra den mest tydliga markören att medeltiden tagit slut). En klassisk benämning på den samhällstyp vi skönjer under medeltiden från år 1000 är som bekant *feodalism*. *Feodal* respektive *feodalism* är dock termer författarna nästan helt lyckas att undvika att befatta sig med, kanske för att de som första övergripande fråga för sitt arbete efterlyser tidpunkten för uppkomsten av en dansk centralmakt (s. XVI).

Kännetecknet för feodalismen är ju annars ett samhälle med rakt motsatt innebörd till ett med en centralmakt, alltså ett samfund med en svag eller obefintlig statsmakt. Denna nya typ av decentraliserad ordning (eller som vissa föredrar att uttrycka det: oordning) uppkom efter det väst-karolingiska imperiets sammanbrott någon gång före år 1000. Detta är Hybel och Poulsen förstås medvetna om, men feodalism intar inte någon central plats i deras analys. Ändå kan man se tidiga spår av feodala strukturers intåg in i det danska riket, när självaste Knut den

Store plötsligt övergav sitt enhetliga mynts-system i riket till förmån för lokala mynt i östra respektive västra delarna av Danmark (s. 327). Med andra ord ett slags landskapsbaserad myntning, om vilken man kan undra om inte just den stod som modell när den svenska myntningen återstartade i mitten av 1100-talet.

Författarna väljer att dela upp de danska medeltida resurserna i fem parametrar. Dessa resurser är i tur och ordning naturens, de mänskliga, de institutionella samt nyttjande och byte av resurser. I samma andetag avisar författarna monokausala förklaringar och menar istället hypotetiskt att de fem resurserna metodiskt ska granskas »within the parameters of the resources themselves and study the interaction of these in the hope of uncovering and explaining fluctuations«. Vidare deklarerar de att den tidigare uppfattningen av hög- respektive senmedeltiden som en högkonjunktur följt av en lågkonjunktur helt enkelt inte längre håller (s. XXV). Det finns anledning att komma tillbaka till dessa båda »hypoteser«, som Hybel och Poulsen uttrycker det.

Upplägget av boken i fem teman fungerar väl och upprepningar här och där i den löpande texten kan skrivas på det kontot att de är till för att underlätta för den läsare som i första hand inte har möjlighet att studera verket i sin helhet. Det går således bra att läsa avsnitten som rör befolkningsfrågor separat. Det kan vara motiverat av att vissa ekonomihistoriker tillmäter de kraftiga fluktuationerna i folktalen 1000-1550 som den avgörande kraften bakom medeltidens ekonomiska framsteg i västra Europa (Douglass North). Som är välkänt är medeltida källor inte av bästa slag. Men med intensiv källritisk analys, parad med lite djärvhet, kan vi flytta fram vårt vetande, eller i alla fall göra klart vilken förklaring som idag synes oss mest sannolik – tills någon visar något annat som är mer klagörande.

Hybel och Poulsen tecknar i den andan ett demografiskt dramatiskt scenario för det medeltida Danmark. Visst utgör 1000-1300 en period av ekonomisk uppgång parad med en trend mot en allt större befolkning, men analyseras dessa 300 år närmare blir bilden mer komplex. Det visar sig således att 1200-talets tillväxt närmast var av explosiv art, medan 1100-talets Europa, inklusive Danmark, drabbades av såväl rekordkalla vintrar som periodiskt återkommande svälter. Särskilt de svälter som återkom ungefär vart 20:e år 1099-1226 (s. 74 f & 381) bedöms ha varit ett avgörande hinder för den potential som redan då förelåg för ett verkligt språng uppåt mot ett större mer avancerat danskt samhälle.

Hur stor var då Danmarks medeltida befolkning? Approximationer utifrån Halland cirka år 1230 ger, omräknade för hela riket, drygt 1,2

miljoner invånare; för toppåret 1300 något i stil med knappa 2 miljoner. Efter unikt regniga somrar under 1310-talet, som dränkte skördarna i många länder, planade folktalen ut. Så kom Digerdöden 1349-1350 och världen blev sig aldrig mer lik. Även om man nådde en botten redan på 1420-talet, tog det sekler att nå tillbaka till den högmedeltida nivån. Författarna menar nämligen att ännu år 1800 hade de danska folktalen ej nått tillbaka till toppen före pesterna (s. 126-129). Det kan låta otroligt för de av oss som allt som oftast studerar hur långsamma processer omformar samhället – gärna i moderniserande riktning – men senare tidens studier i andra länder pekar i samma riktning. 1300- och 1400-talens massdödar i böldpest var med andra ord en för oss, och samtiden, obegriplig humanitär katastrof.

Folkökning och nyodlingar, jämte deras motsats ödeläggelse, är bara ett exempel av flera parametrar som avhandlas i detta arbete. Som svensk slås jag gång efter annan av hur hoptvinnade Danmark och Sverige synes varit i det medeltida framåtskridandet – bara med den viktiga skillnaden att det senare riket laggar markant efter det förra! Det gäller den kristna organisationen, myntpräglingen, de stående skatterna, landskapslagar, bruket av latinsk skrift på pergament, ökad läskunnighet, de nya köpstäderna, språklig förnyelse via lågtyska, hantverkets differentiering med flera företeelser där Sverige ligger 50 till 150 år efter i utvecklingen. Det kanske också gäller bonderesningar, även om de fortgick i Danmarks randområden ända till medeltidens slut. Massakern på unionsarmén i Ditmarsken år 1500, då ett uppbåd av trotsiga bönder krossade kung Hans riddare, omnämns inte alls. Kanske denna tystnad förklaras av att man menar att den spektakulära framgången i klasskampen i Ditmarsken snarast är undantaget, som bekräftar regeln att en större och större andel av bönderna förlorade sin frihet under dansk senmedeltid.

Traditionellt har det funnits en tendens i skandinavisk historisk forskning att leta efter unika drag i den egna nationens utveckling och därmed missa att internationella jämförelser kan vara till hjälp i tolkningen; mången ny företeelse har ju kommit till genom reception utifrån. Med andra ord kan denna breda bok hjälpa till att sprida ljus över problem i grannländer, i de fall där de danska källorna är bättre eller där den danska forskningen kommit längre. En nyligen publicerad studie i Sverige har i komparativ anda visat på paralleller mellan det danska parlamentets medeltida föregångare *hof* och den samtida svenska *herredagen* (av tidigare forskare misstolkad som ett utökat riksråd).¹

1 Herman Schück, *Rikets råd och män / Herredag och råd i Sverige 1280-1480*. 2005.

På minussidan i denna översikt måste sättas att kvinnor och deras göranden är, om inte frånvarande, så i alla fall ett föga prioriterat område. Jag efterlyser inte den ena eller den andra teorin om könen i detta eklektiska arbete, utan helt enkelt mer om hur kvinnors villkor skilde sig från männen i olika samhällsklasser, eventuellt till och med om förändringar inträdde i relationen mellan könen från äldre medeltid till reformationen. Även kvinnors produktion (och varför inte konsumtion?), hur den hjälptes fram eller motarbetades, hör till resursernas historia. Det får sitt särskilda intresse av ett av författarnas huvudresultat, som pekar på att den fattigaste halvan av befolkningen verkar ha fått det sämre och sämre under medeltiden. Paradoxalt nog gäller det även senmedeltiden, när det fanns gott om ledig jord.

Denna dystra trend var parallell med en väldig koncentration av denna den viktigaste av alla förindustriella rikedomar, där till slut kyrka och aristokrati ägde tre fjärdedelar av all fast egendom på landsbygden (s. 400 f). Det är bra att Hybel och Poulsen tar upp förhållanden för majoriteten av folket. Men den dystra bilden av sen medeltid ger kanske kontrafaktiskt en väl glättig bild av högmedeltiden, som i all sin fattigdom och primitivitet också den innebar ett strängt stratifierat samhälle. Exempelvis pågick slaveri ännu på 1200-talet, tvivelsutan ett vidrigt institut för hämningslös exploatering.²

I slutet av boken räknar författarna upp de viktigaste orsakerna till den imponerande tillväxten i Danmark 1050-1550 (s. 400) av vilka de flesta redan nämnts. Till dessa faktorer räknas inte pengarna, trots att boken innehåller åtskilligt spännande om danska mynt och monetära system ända ned i heden tid. Bland annat räknade den medeltida danska präglingen inte sällan miljontals mynt per år och de spred sig med tiden till alla sociala skikt. Detta fält är sannerligen inte färdigutforskat – tvärtom – men kan vi idag ens i ekonomisk teori föreställa oss ekonomiska framsteg utan fungerande pengar? Byteshandel kan förvisso fungera i viss utsträckning. Men för att utveckla marknader av någon som helst magnitud behövs standardiserande pengar som såväl betalningsmedel och – än viktigare – som värdemätare. Först då kan olika nyttigheter värderas mot varandra, vilket bland annat är en förutsättning för att fungerande creditsystem ska skapas – ett annat *måste* för effektiva marknader. Att hålla myntet stabilt, alltså standardiserat, var en dygd för kronan på medeltiden – precis som idag! – men då liksom nu blandades regeringarnas politik med allt från beundransvärd red-

² Clara Nevéus, *Trälarna i landskapslagarnas samhälle / Danmark och Sverige*, s. 49-53. 1974.

barhet till ren förfalskning.

Att dansk medeltid innebar en enorm expansion av marknaden som inrättning i samhället behöver den som läst denna bok sannerligen inte tvivla på. Utelämnandet av pengarna bland de progressiva krafterna kan bero på det långa uppehåll i myntningen som drabbade Danmark under sent 1300-tal, där först riksföreståndaren Margareta ånyo, med viss möda, fick igång en blygsam prägling år 1403 (s. 334). Ty denna lakun i myntningen, parad med den så kallade silversvälten ca 1390-1470 (s. 349), bär på den paradoxen att ekonomin gick framåt även i perioder av ingen prägling alls, eller i tider av bara mynt med låg substans. Den iakttagelsen skulle följaktligen tala mot pengars progressiva roll! Långa avbrott i myntpräglingen är inte bara ett danskt fenomen från sent 1300-tal, utan har sina motsvarigheter på andra håll (t.ex. i Sverige).

Här tror jag att modern penningteori kan vara till hjälp, men då måste man först fråga sig varför man tror att en säljare på en medeltida marknad var villig att byta till sig (åtminstone) stabila pengar för en vara eller en tjänst. Svaret kan vara en kombination av ovannämnda företräden plus substansvärdet i myntet, oftast silver på medeltiden. Ett ytterligare värde kan mynten få på marknaderna ifall kronan accepterar sina egna mynt vid uppbörden. Det motsatta blir uppenbart vid beaktande av kung Eriks miljontals rena kopparmynt på 1430- och 1440-talen, vilka han påstod vara sterlingar (s. 335). Det hade kanske kunnat fungera om han inte parallellt vägrat ta emot dessa i skatt, ett beteende som väckte motvilja långt utanför Danmarks gränser. Sensmoralen av kung Eriks havererade penningpolitik är den, att det fanns en gräns för hur långt kronan kunde gå i myntförsämring under medeltiden. Andra regenter vars fall föregicks av substanslösa mynt är kungarna Kristian II och Magnus Eriksson och riksföreståndaren Sten Sture den yngre.

De senmedeltida mynt av föga ädel metall som vi finner så många exempel på i Europa kallas på engelska för 'Black Money' (men det uttrycket kan inte översättas till 'svarta pengar' på vare sig svenska eller danska). Men frånsett sådant statligt bedrägeri kan låghaltiga mynt mycket väl fungera i en värld där silvret blivit en långt större bristvara än vad som var fallet under säg 1200-talet. Ett minskat silverutbud, som under silversvälten, borde enligt teori och praktik, kraftigt öka silvrets relativpris visavi andra varor, vilket i sin tur möjliggjorde mindre lödiga penningars entré på marknaderna, särskilt om de parallellt bar på ett fiskalt värde. Och är det inte det vi bevittnar under 1400-talet, i exempelvis Danmark, med sina åtminstone tidvis fungerande kopparlegeringar

med minskande innehåll av silver?

Dessa invändningar till trots, torde det ha framkommit att jag är positiv till, och glad över, detta syntetiska arbete. Äntligen har vi nu tillgång till en tematiskt uppbyggd, gedigen översikt av det materiella livet i Danmark från vikingatid till reformation. Jag hade i och för sig gärna läst mer om kvinnors lott, om feodalismen, om klasskamp samt fler tolkningar i ekonomismisk anda – men man kan inte få allt!

Bo Franzén

ANETTE FAYE JACOBSEN: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*. København 2008, Museum Tusulanums Forlag. 574 sider. 348 kr.

Denne meget originale bog, der er baseret på en ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet, har som sit emne en nærmere undersøgelse af de processer, der i Danmark førte frem til fuld anerkendelse af de enkelte individers juridiske og politiske rettigheder i begyndelsen af det 20. århundrede. Man kan også sige, at den beskæftiger sig med at redegøre for de processer, der inden for idéhistorie og samfundsvidenskab er betegnet som udviklingen fra status- til kontraktsamfund, fra feudalisme til kapitalisme, fra enevælde til demokrati eller generelt fra et præmoderne til et moderne samfund. Og den yder herigennem vigtige bidrag til bl.a. dansk retshistorie og politisk historie. Den kan også læses som et bidrag til forståelse af de processer, der fører frem til en anerkendelse af nogle af de vigtigste af de menneskerettigheder, man i dag er forpligtet til at respektere overalt i verden.

Bogens originalitet ligger bl.a. i, at den så klart demonstrerer den tætte sammenhæng, der har været mellem den juridiske debat om personers retsstilling bl.a. i en arbejdsretlig sammenhæng og debatten om, hvem der skal bestemme rent politisk. Men den ligger også i bogens tværvideenskabelige udgangspunkt, hvor flere former for bl.a. samfundsvidenskabelig teoridannelse inddrages for at kaste lys for over de forhold og de processer, der redegøres for.

Bogen er inddelt i tre hoveddele, der hver for sig skildrer tre faser i det samlede udviklingsforløb. Første del, »Fra Danske Lov til landboreformerne«, dækker perioden fra ca. 1750 til begyndelsen af det 19. århundrede. Anden del, »Fra landboreformerne til Junigrundloven«, følger udviklingen op til ca. 1850, og tredje del, »Fra Junigrundloven til begyndelsen af det 20. århundrede«, slutter med vedtagelsen af Med-